

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

СУДОВА РИТОРИКА

*Методичні рекомендації до практичних занять
(для здобувачів першого рівня вищої освіти зі
спеціальності 081 «право» 4 курсу денної форми навчання
навчально-наукового інституту права
та інноваційної освіти)*

Укладач – *Т. В. Костюк*

Дніпро
2023

УДК 808.5:343.139
С 89

*Схвалено Науково-методичною радою
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
протокол № 9 від 22.05.2023*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор юридичних наук, професор **Ільков В. В.**, суддя
Дніпропетровського окружного адміністративного суду.

доктор юридичних наук, професор **Собакарь А. О.**, завідувач
кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної
діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх
справ.

С 89 Судова риторика : методичні рекомендації до практичних
занять (для здобувачів першого рівня вищої освіти зі
спеціальності 081 «Право» 4 курсу денної форми навчання
Навчально-наукового інституту права та інноваційної
освіти) / Уклад. : Т. В. Костюк. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т
внутр. справ, 2023. 47 с.

У методичних рекомендаціях викладено тематичний план і тематику
навчальної дисциплін «Судова риторика» та її інформаційно-методичне
забезпечення.

УКЛАДАЧ:

кандидат юридичних наук **Тетяна КОСТЮК** – адвокат, доцент кафедри
загальноправових дисциплін Навчально-наукового інституту права та
інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ.

© ДДУВС, 2023
© Костюк Т. В., 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Тематичний план	6
ТЕМА 1. Судова риторика. Поняття та особливості	7
ТЕМА 2. Етика в судовому засіданні	10
ТЕМА 3. Принципи та засоби полеміки. Змагальність сторін. Офіційне з'ясування обставин по справі	16
ТЕМА 4. Судовий допит. Допит свідків у судовому засіданні.....	20
ТЕМА 5. Вступна судова промова. Виступ у судовому засіданні.....	27
ТЕМА 6. Виступ у судовому засіданні під час розгляду справи по суті	31
ТЕМА 7. Судові дебати.....	38
Інформаційне та методичне забезпечення навчальної дисципліни	41

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Судова риторика» викладається здобувачам вищої освіти 4 курсу Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ протягом 7 семестру. Особливого значення судова риторика набуває виходячи із основоположної засади судового процесу – змагальності сторін, яка передбачає, що кожна сторона повинна довести обставини, на які вона посилається в обґрунтування своїх вимог чи заперечень. Саме в судових засіданнях суд безпосередньо заслуховує учасників справи, які викладають зміст та підстави своїх вимог і заперечень щодо предмета позову, надають необхідні пояснення щодо них, дебатують, виголошують репліки. Судова промова – потужний інструмент учасника справи та базовий елемент судової риторики. Від того, наскільки вдалою є судова промова може залежати навіть кінцевий результат розгляду справи. Судова промова має на меті переконання особи, до якої вона звернена, в обґрунтованості та правильності своєї позиції. За якістю складення та проголошення судової промови роблять висновок про рівень професійності, культури, досвідченості, розумового та емоційного інтелекту особи, що її проголошує.

Тому значущість вивчення дисципліни «Судова риторика для майбутніх юристів важко переоцінити.

Дисципліна «Судова риторика» не обмежується лише знаннями щодо безпосереднього проголошення судових промов, а й охоплює процес складання, підготовки до її проголошення, аналіз стадій судового процесу, правила поведінки в суді, морально-етичні вимоги до учасників процесу тощо. За результатами курсу, слухачі отримують відповіді на такі питання: «Як скласти якісну судову промову?» «Що має містити судова промова? Які існують види судових промов та чим вони між собою відрізняються?», «Як проголошувати судову промову, щоб вона досягала своєї мети?»», «Як поводити себе в суді?»», «Як вести судову полеміку та які прийоми застосовувати?» та на багато інших практично значущих питань.

Судова риторика вивчає способи переконання та впливу на аудиторію в межах судового процесу, тому вона має безпосередній зв'язок з такими галузями права як адміністративне процесуальне право, цивільне процесуальне право, кримінальне процесуальне право, господарське процесуальне право. Поряд з цим, без ґрунтовних знань норм матеріального права неможливо якісно сформувати правову складову судової промови, що, в свою чергу, обумовлює тісний зв'язок судової риторики з багатьма галузями матеріального права. Саме, за допомогою прийомів судової риторики юрист може продемонструвати свої бездоганні знання у сфері права.

Вивчення дисципліни «Судова риторика» формує у здобувачів вищої освіти систему знань щодо загальних засад здійснення судового процесу, вимог, що ставляться до поведінки учасників процесу у суді, щодо видів

судових промов, вимог до них, засад судової полеміки, особливостей застосування прийомів та методів ораторського мистецтва у судовому процесі.

Методичні рекомендації сформовані з урахуванням практичного досвіду правників, аналізу судової практики, містить комплекс практичних рекомендацій щодо підготовки судових промов та їх проголошення.

З метою закріплення отриманих теоретичних знань з дисципліни «Судова риторика», формування навичок і вміння їх практичного застосування проводяться практичні заняття. Ці заняття поглиблюють та уточнюють знання, здобуті здобувачами вищої освіти на лекціях та під час самостійної роботи.

В ході освітнього процесу вивчення дисципліни передбачається застосування таких методів навчання, як пояснення, порівняння, аналіз, моделювання, демонстрація прикладів, дискусія, мозковий штурм, опитування, підготовка письмових доповідей, вирішення практичних завдань.

За результатами вивчення навчальної дисципліни «Судова риторика» у здобувачів вищої освіти формуються:

Загальні компетентності:

Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

Здатність працювати в команді.

Фахові (спеціальні) компетентності:

Знання і розуміння особливостей реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права.

Здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти.

Здатність аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати правові позиції.

Програмні результати навчання:

Визначати переконливість аргументів у процесі оцінки заздалегідь невідомих умов та обставин.

Здійснювати аналіз суспільних процесів у контексті аналізованої проблеми і демонструвати власне бачення шляхів її розв'язання.

Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

Формулювати власні обґрунтовані судження на основі аналізу відомої проблеми.

Використовувати різноманітні інформаційні джерела для повного та всебічного встановлення певних обставин.

Виявляти знання і розуміння основних сучасних правових доктрин, цінностей та принципів функціонування національної правової системи.

Демонструвати необхідні знання та розуміння сутності та змісту основних правових інститутів і норм фундаментальних галузей права.

Методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Судова риторика» розраховані на викладачів та здобувачів вищої освіти денного відділення Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (14 годин лекцій; 16 годин практичних занять і 60 годин індивідуальної та самостійної роботи).

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ теми згідно з РПНД	Назва теми (згідно з РПНД)	Загальний обсяг годин	Аудиторна робота				Самостійна та індивідуальна робота	
			Всього	Лекції	Семінари	Практ.заняття		
1	2	3	4	5	6	7	8	
1	Судова риторика. Поняття та особливості	4	4	2		2	8	
2	Етика в судовому засіданні	4	4	2		2	8	
3	Принципи та засоби полеміки. Змагальність сторін. Офіційне з'ясування обставин по справі.	4	4	2		2	8	
4	Судовий допит.	4	4	2		2	8	
5	Вступна судова промова. Виступ у судовому засіданні	4	4	2		2	8	
6	Виступ у судовому засіданні під час розгляду справи по суті	5	5	2		4	10	
7	Судові дебати	5	5	2		2	10	
	Разом за семестр	90	30	14	0	16	60	
	<i>Форма підсумкового контролю</i>	<i>залік</i>						

ТЕМА 1. СУДОВА РИТОРИКА. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Практичне заняття № 1 – 2 год.

План

Підготувати доповідь, тези доповіді за темою:

1. Поняття судової риторики.
2. Виникнення й еволюція судової риторики.
3. Видатні судові ритори.

Практичне опрацювання теми слід почати з вступного слова присвяченому наданню загального визначення риторичі, як науки щодо способів переконання і ефективних форм впливу на слухачів.

При цьому, варто зупинитись на всіх частинах класичної риторики (винахід, диспозиція, красномовство, запам'ятовування, дія).

Надалі слід визначити особливості судової риторики, в тому числі і її безпосередній зв'язок з судовим процесом. Слухачі мають навести та проаналізувати такі риси судового процесу як публічність, офіційність, суспільна значущість, нормативне регулювання порядку його здійснення, які безпосередньо впливають на обрання його учасниками засобів та прийомів ораторського мистецтва та полеміки.

Варто охарактеризувати риси судового процесу залежно від виду судочинства (господарського, цивільного, адміністративного, кримінального).

Варто наголосити увагу слухачів, що в основі судової риторики постає судова промова, зміст та вимоги до якої, залежить від виду судочинства взагалі, та стадією судового процесу зокрема. Кожен з видів промови має свої спеціальні мету та завдання, вимоги до її змісту та структури.

Слухачі мають усвідомити, що складання судової промови це складний та багатоаспектний процес, який включає в себе написання промови, підготовку до її проголошення та, власне її проголошення.

Слід провести дискусію з приводу того, які уміння, знання та навички необхідні для особи, що складає судову промову. Так, наприклад, високий рівень професійних знань, знань ділової української мови, логіки. Не менш важливе значення відіграє і емоційний інтелект особи, що проголошує промову, її психологічна витримка, вміння швидко адаптуватись до морально-психологічної обстановки судового процесу, здатність влучно застосовувати прийоми ораторського мистецтва, техніки мовлення, способів комунікативного впливу на слухачів. Проголошення промови вимагає і дотримання вимог чистоти мови, стилю мовлення, а також вимог щодо зовнішнього вигляду, і навіть постави, міміки і жестикулювання.

Варто підсумувати, що навіть досконало складена промова не досягає своєї мети без її якісного проголошення. Тому, судова промова - це результат

розумової та творчої діяльності юриста, яку необхідно не тільки якісно написати, а й проголосити таким чином, щоб вона досягла своєї мети. Після цього, варто підсумувати, що всі ці аспекти входять до предмету вивчення прикладної науки судової риторики, які будуть послідовно вивчатись здобувачами протягом всього курсу навчання.

При дослідженні судової риторики в ретроспективному аспекті, перш за все, варто приділити увагу стародавній Греції, яка вважається «колискою» риторики, де зароджувались засади красномовства, які були покладені в основу і сучасних знань про судову риторичку.

Варто проаналізувати праці та досягнення таких мислителів:

Платон (V-IV ст. до н.е.), Арістотель (IV ст. до н.е.), Горій (V ст. До н.е.), Демосфен (IV ст. До н.е.).Лісій (459 – 380 рр. До н.е.).

При розгляді праць Арістотеля, варто зупинитись на ученнях присвячених діалектиці (спору з метою встановлення істини), еристики (спору з метою залишитися правим у суперечці), софістики (спір з використанням помилкових аргументів та суджень з метою досягнення перемоги у спорі).

Варто обговорити цінність для науки судової риторики положень трактатів Арістотеля «Риторика або мистецтво риторики» і «Поетика», присвячених чинникам, які впливають на переконливість промови (поза, емоції аудиторії, стиль промови), класифікації промов (політичні, епідейктичні (якими висловлюється похвала за певні вчинки), урочисті, судові), прийомів, які збагачують промову (ампліфікація (нагромадження в одному реченні однорідних членів, синонімів, епітетів), використання антитез, перебільшення, порівняння, метафор), вимог до змісту промови (ясність думки, граматична правильність), значення ритму промови, іронії та гіперболи.

При огляді праць видатних ораторів тих часів, варто зупинитись на досягненнях Марка Тулія Цицерона, автора трактату «Про оратора», «Брут», «Оратор», автором славнозвісної промови «О, часи, о звичаї...». Стисло слід зупинитись на змісті його трактатів, присвячених зв'язку ораторського мистецтва з філософією, правом та іншими науками, пам'яті оратора, застосуванню риторичних прийомів, значенню плану для вдалої промови.

Окремо слід наголосити на особливому значенні діяльності Києво-Могилянської академії протягом XVII-XVIII ст. та надбань Ф. Прокоповича, які стали рушійним поштовхом розвитку судової риторики на теренах України.

При обговоренні питання видатних ораторів 1700-1800 років варто зупинитись на таких ораторах як Пороховщиков П., Холєв М., Андрієвський С., Коні А. та проаналізувати особливості їхнього судового красномовства. Доречним буде і проголошення деяких їх найвідоміших промов. Слід визначити, які надбання вказаних постатей цих часів зберегли актуальність і на сьогоднішній день.

Для визначення практичної значущості цих порад варто проаналізувати положення процесуальних кодексів щодо основоположних засад здійснення судочинства, його мети, прав та обов'язків учасників процесу, обов'язків осіб, присутніх у залі судового засідання, підстав і порядку застосування заходів

процесуального примусу, положень Правил адвокатської етики та Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів.

Завдання 1.

З'ясуйте сучасну значущість для судових ораторів порад, сформульованих Пороховщikovим П..

1. Поважайте гідність осіб, які виступають у судовому процесі.
2. Уникайте домислів про самого себе і про присяжних.
3. Не допускайте, щоб різкість переходила у грубість, але пам'ятайте й інше: непотрібна ввічливість також може різати вухо і, гірше того, може бути смішною.
4. Говоріть просто, але водночас виразно й вишукано.
5. Знайте ціну словам, пам'ятайте, що одне просте слово може інколи виражати всю суть справи з точки зору звинувачення або захисту; один вдалий епітет інколи вартий цілої характеристики.

Завдання 2.

Прокоментуйте сформульоване Анатолієм Коні твердження стосовно суду як школи для народу, де «повинні виноситися уроки служіння правді й поваги людської гідності».

Завдання для самостійної роботи до Теми 1:

Підготовка мультимедійних презентацій за темами:

1. Поняття судової риторики.
2. Виникнення й еволюція судової риторики.
3. Видатні судові ритори.

Індивідуальні завдання до Теми 1.

Підготувати есе за вказаною темою.

ТЕМА 2. ЕТИКА В СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ

Практичне заняття № 2 – 2 год.

План

Підготувати доповідь, тези доповіді за темою:

1. Поняття судової етики.
2. Етичні норми полеміки.
3. Етичні основи судочинства.
4. Розвиток та закріплення міжнародних принципів (стандартів) суддівської етики.

Проведення практичного заняття пропонується організувати таким чином: заслуховування доповідей слухачів з кожного питання з подальшим аналізом таких доповідей та формуванням висновків щодо кожного обговореного питання, вирішення практичних завдань.

Методи навчання, які доцільно використовувати на практичному занятті: опитування, діалог, дискусія, мозковий штурм, пояснення, демонстрація прикладів.

На початку заняття доцільно проаналізувати визначення поняття «судова етика».

Судова етика – вчення про моральні ідеали, принципи й норми здійснення правосуддя, що визначають моральний зміст діяльності учасників судочинства.

Варто охарактеризувати риси, які притаманні судовій етиці, її завдання та джерела.

Судова етика визначає морально-етичні засади діяльності суб'єктів, які приймають участь у судовому процесі.

Тому, доречно визначити коло таких суб'єктів та особливості етичних засад їх поведінки у судовому процесі а також нормативно-правові акти, що регулюють вказані питання.

Слід наголосити, що незалежно від процесуального статусу всі учасник судового процесу мають дотриматись загальноприйнятих норм моралі та визначити свою поведінку відповідно до законодавчо встановлених принципів судового розгляду.

Доцільно провести мозковий штурм з приводу того, яких саме загальноприйнятих норм моралі слід дотримуватись в суді.

Підсумовуючи дискусію слід проаналізувати актуальні позиції Верховного суду з приводу дотримання засад судової етики, зокрема:

У постановах Великої Палати Верховного Суду від 07 листопада 2019 року у справі № 9901/324/19, від 07 квітня 2021 року у справі № 9901/23/21, від 08 липня 2021 року у справі № 9901/235/20 зазначено, що у процесуальних відносинах, намагаючись донести певну думку до суду, учасник судового

процесу має ретельно підбирати слова, а також з обережністю виявляти емоції щодо інших учасників, суду та конкретних суддів. Суд не має толерувати використання у процесуальних заявах образливих характеристик. Учасник справи може мати сумніви у тому, чи відповідають дії суду чинному законодавству, а також у неупередженості або об'єктивності суддів та може скористатися інститутом відводу суддів за наявності визначених законом підстав. Проте у скаргах і заявах, як по суті, так і з процесуальних питань, повинен бути стриманим і коректним у словах, утримуватися від надання особистісних характеристик і оцінок.

Також слід розглянути питання, присвячені нормам судової етики діяльності таких суб'єктів судового процесу, як адвокати та прокурори.

В обговоренні слід виокремити їх спільні риси та відмінності, специфіку шляхом порівняльного аналізу положень законодавства, викладеного у табл. 1.

Порівняння морально-етичних засад діяльності прокурорів та адвокатів

Таблиця 1.

	Щодо прокурорів	Щодо адвокатів
	1	2
Нормативно-правове регулювання	ЗУ «Про прокуратуру», Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, затверджений Всеукраїнською конференцією прокурорів 24.07.2017 року	ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правила адвокатської етики, затвержені звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 року зі змінами
Загальні засади професійної етики	верховенства права та законності; поваги до прав і свобод людини і громадянина, недопущення дискримінації; незалежності та самостійності; політичної нейтральності; презумпції невинуватості; справедливості, неупередженості та об'єктивності; професійної честі і гідності, формування довіри до прокуратури; прозорості службової діяльності, конфіденційності; утримання від виконання незаконних наказів та вказівок; недопущення конфлікту інтересів; компетентності та професіоналізму; добросовісності, зразковості поведінки та дисциплінованості; поваги до незалежності суддів.	незалежність та свобода адвоката у здійсненні адвокатської діяльності дотримання законності пріоритет інтересів клієнта неприпустимість конфлікту інтересів конфіденційність компетентність та добросовісність повага до адвокатської професії чесність та добропорядна репутація
Етичні засади професійної діяльності в межах судового процесу	З метою забезпечення справедливого та об'єктивного правосуддя прокурор у відносинах із суддями та присяжними повинен дотримуватися взаємоповаги, усвідомлюючи	Представляючи інтереси клієнта або виконуючи функцію захисника в суді, адвокат зобов'язаний дотримуватися вимог чинного процесуального законодавства, законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність,

Продовження таблиці 1.

1	2
	<p>важливість спільних завдань щодо утвердження в суспільстві верховенства права та законності. У відносинах з іншими учасниками судочинства прокурор повинен дотримуватися ділового стилю спілкування, виявляти принциповість і витримку. Прокурор повинен поважати незалежність суддів, що передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом. Прокурор повинен ставитися до людей справедливо, уважно, доброзичливо, згідно із загальнолюдськими принципами моралі, не допускаючи дискримінації. Професійна діяльність прокурора має ґрунтуватися на неухильному дотриманні конституційних принципів верховенства права та законності. Прокурор повинен постійно дбати про свою компетентність, професійну честь і гідність. Своєю доброчесністю, принциповістю, компетентністю, неупередженістю та сумлінним виконанням службових обов'язків сприяти підвищенню авторитету прокуратури та зміцненню довіри громадян до неї. При виконанні службових обов'язків прокурор має дотримуватися загальноприйнятих етичних норм поведінки, бути взірцем доброчесності, вихованості і культури. Порушення службової дисципліни, непристойна поведінка є неприпустимими для прокурора і тягнуть за собою передбачену законом відповідальність.</p> <p>про судоустрій і статус суддів, іншого законодавства, що регламентує поведінку учасників судового процесу, а також вимог Правил.</p> <p>Дотримуючись принципу законності, адвокат водночас має: бути наполегливим і принциповим у відстоюванні інтересів клієнта в суді, не поступатися своєю незалежністю у захисті й представництві прав та інтересів клієнта з метою не погіршити стосунків з суддями; у випадку вчинення судом тиску на адвоката - не йти на компроміси, що суперечать охоронюваним законом інтересам клієнта; послідовно дотримуватися принципу пріоритетності інтересів клієнта перед всіма іншими інтересами й міркуваннями, що пов'язані з відносинами адвоката з судом.</p> <p>Адвокат не повинен залишати без уваги порушення закону, нетактовне і зневажливе ставлення суду та інших учасників процесу до свого клієнта, його самого або адвокатури в цілому і повинен реагувати на відповідні дії у формах, передбачених чинним законодавством та/або актами РАУ, НААУ.</p> <p>Під час здійснення професійної діяльності в суді адвокат повинен бути добропорядним, поводити себе чесно та гідно, стверджуючи повагу до адвокатської професії.</p> <p>Адвокат має поважати процесуальні права адвоката, який представляє іншу сторону, і не вдаватися до дій, що грубо порушують останні.</p> <p>Адвокат не повинен вчиняти дій, спрямованих на невинуватене затягування судового розгляду справи.</p> <p>У відносинах з іншими учасниками судового провадження адвокат повинен:</p> <ul style="list-style-type: none"> – бути стриманим і коректним; – реагувати на неправильні дії або вислови цих осіб у формах, передбачених законом, зокрема у формі заяв, клопотань, скарг тощо; – бути тактовним при допиті підсудних, потерпілих, сторін у цивільному процесі, свідків та інших осіб.

Окрему увагу слід приділити питанню етичних засадах ведення судової полеміки.

В судовому процесі завжди існує протистояння двох протилежних позицій з приводу одного й того ж предмету спору, за результатами чого та позиція, яка буде більш переконливою та обґрунтованою знаходить своє підтвердження у судовому рішенні.

Боротьба за утвердження своєї позиції має здійснюватися з урахуванням етичних засад ведення судової полеміки.

Зі слухачами слід розкрити зміст та проаналізувати такі засади як добропорядність, взаємоповага учасників судового процесу, принциповість позиції, дотримання офіційно-ділового стилю мовлення, емоційна стриманість, коректність, толерантність, заборона дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, заборона викривлення позиції опонента, повага до суду, заборона маніпуляцій, провокацій та введення суду в оману, заборона застосування погроз, шантажу, залякування, чинення протиправного тиску на учасників процесу, заборони ототожнення адвоката з клієнтом, заборона висловлювань образливого, непристойного змісту, заборона невиправданого затягування судового розгляду тощо. В кримінальному процесі має дотримуватись принцип презумпції невинуватості, за якого поводження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поводженню з невинуватою особою. Прокурор має дотримуватись принципу справедливості, неупередженості, об'єктивності суджень, стриманості в оцінці особи обвинуваченого.

При розгляді питання, присвяченому розвитку та закріпленню міжнародних принципів (стандартів) суддівської етики слід проаналізувати положення нормативних актів, які їх закріплюють як на національному рівні, так і на міжнародному.

Слід проаналізувати та розкрити зміст критеріїв етичних принципів поведінки, визначених «Бангалорськими принципами поведінки суддів», схвалених резолюцією № 2006/23 Економічної та Соціальної ради ООН від 26.07.2006р., а саме: незалежність, об'єктивність, чесність та непідкупність, дотримання етичних норм, рівне ставлення, компетентність та старанність.

Також варто проаналізувати наслідки порушення таких вимог суддею та процесуальні засоби реагування учасників справи, передбачені законом щодо таких порушень (право заявлення відводу, подання дисциплінарної скарги).

Завдання 1.

Ваш товариш, заступник керівника одного з урядових відомств, запросив Вас на обід з керівником цього відомства. У Вашому провадженні є справа, однією зі сторін у якій є це відомство.

Сформулюйте Вашу відповідь Вашому товаришеві під кутом зору дотримання норм суддівської етики.

Аргументуйте свою позицію з посиланням, зокрема, на норми:

- Конституції України;
- Закону України № 2453-УІ «Про судоустрій і статус суддів»;
- Кодексу суддівської етики, затвердженого Рішенням XI чергового З'їзду суддів України 22 лютого 2013 року;

Завдання 2.

Ознайомтеся із запропонованими ситуаціями.

1. Апеляційний суд прийняв рішення, яким відмовив у задоволенні позовних вимог найпотужнішої будівельної компанії у регіоні. Після прийняття рішення у регіональних засобах масової інформації була опублікована інформація про статки суддів апеляційного суду із фотографіями їхніх будинків та авто, про місця їхнього відпочинку та місця навчання їхніх дітей. До голови апеляційного суду звернувся один із засобів масової інформації із проханням надати коментарі щодо цієї інформації. Голова суду відмовився, посилаючись на те, що все, що суд повинен сказати, він висловлює у своїх рішеннях.

2. Суддя викладає курс лекцій в університеті. Під час одного із занять студент попросив суддю прокоментувати недавнє рішення суду, де суддею був викладач. Суддя категорично відмовився від коментарів.

Аргументуйте свою позицію з посиланням, зокрема, на норми:

- Конституції України;
- Закону України № 2453-УІ «Про судоустрій і статус суддів»;
- Закону України № 4722-УІ від 17.05.2012 «Про правила етичної поведінки»;
- Кодексу суддівської етики, затвердженого Рішенням XI чергового З'їзду суддів України 22 лютого 2013 року.

Завдання 3.

Що б Ви, як суддя, вчинили у зазначеній ситуації.

1. У Вас у провадженні є виборча справа, де сторонами є учасники виборчої кампанії. Сторони заявили клопотання про пряму відеотрансляцію процесу. Оскільки розгляд справи відбувається у розпал виборчої кампанії, Ви допускаєте, що судовий процес може бути використаний сторонами для виборчої агітації.

2. Аргументуйте свою позицію з посиланням, зокрема, на норми:
3. Конституції України;

4. Закону України № 2453-УІ «Про судоустрій і статус суддів»;
5. Кодексу суддівської етики, затвердженого Рішенням XI чергового З'їзду суддів України 22 лютого 2013 року;

Індивідуальні завдання до Теми 2.

1. Підготувати есе за темою «Розвиток та закріплення міжнародних принципів (стандартів) суддівської етики».
2. Підготувати есе за темою «Судова етика в сучасній Україні: виклики і перспективи» .

Завдання для самостійної роботи до Теми 2:

Підготовка мультимедійних презентацій за темами:

1. Поняття судової етики.
2. Етичні норми полеміки.
3. Етичні основи судочинства.

ТЕМА 3. ПРИНЦИПИ ТА ЗАСОБИ ПОЛЕМІКИ. ЗМАГАЛЬНІСТЬ СТОРІН. ОФІЦІЙНЕ З'ЯСУВАННЯ ОБСТАВИН ПО СПРАВІ

Практичне заняття № 3 – 2 год.

ПЛАН

Підготувати доповідь, тези доповіді за темою:

1. Полемічні прийоми.
2. Принципи і засоби ведення полеміки.
3. Змагальність сторін. Міжнародні стандарти принципу змагальності судового процесу.
4. Офіційне з'ясування обставин по справі.

Перш ніж перейти до вирішення практичних завдань варто проаналізувати зміст таких понять:

Полеміка – стан суперечки, диспут при обговоренні або розв'язанні проблем, направлений на переконання у правильності власної позиції та спростування позиції опонента.

Дискусія – пошук та встановлення істини через обговорення, вислуховування різних думок та поглядів.

Варто обговорити зі слухачами чому судовому процесу притаманна саме полеміка, а не дискусія. За результатами обговорення підсумувати, що полеміка є невід'ємною частиною судового процесу, яку сторони використовують з метою здобути перемогу над опонентом, відстояти і затвердити власну позицію.

Слід проаналізувати принципи ведення судової полеміки такі як: повага до опонента, чесність і принциповість, чітка визначеність своєї позиції та предмету спору, заборона викривлення позиції опонента, контроль емоцій, тактовність, заборона позбавлення права сторони на аргументування своєї позиції в умовах зміни кваліфікації.

Серед засобів та прийомів полеміки слід акцентувати увагу, на такі як: переконання, доведення позиції опонента до абсурду, «заковтування гачка», зіставлення суб'єктивної позиції опонента з об'єктивними обставинами справи, згода з певною частиною позиції опонента та одночасною її критикою, перебільшення або применшення, звернення до авторитетної думки (наприклад до правових позицій Верховного суду, Європейського суду з прав людини), заперечення неправдивої тези фактами (доказами), критика доказів опонента, атака питаннями, іронія, сарказм.

Варто звернути увагу слухачів, що в судовій полеміці важливу роль відіграє аргументація, яку слід використовувати відповідно такої послідовності:

1. Формування тези, яку слід підтвердити або спростувати.

2. Аргументація, тобто наведення аргументів, що спростовують, чи підтверджують цю тезу. Це можуть бути факти, докази, авторитетна думка. При цьому такі аргументи мають бути логічно узгодженими, достатніми для підтвердження тези, відповідати критерію допустимості, достовірності та належності до тези.

3. Демонстрація зв'язку між аргументами та тезою.

Варто запропонувати слухачам змодельовати приклад належної аргументації тези відповідно до вказаних правил.

При розгляді питання щодо змагальності сторін, слід акцентувати увагу на тому, що такий принцип разом з принципом рівності є складовою поняття «право на справедливий суд», який закріплено як на національному, так і на міжнародному законодавчому рівні.

Так, слід проаналізувати Висновок №11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо якості судових рішень» та рішення Європейського суду з прав людини такі як «Салов проти України» (заява №65518/01, п. 87), де суд зробив висновок, що принцип рівності сторін у процесі є лише одним з елементів більш широкого поняття справедливого судового розгляду, яке також включає фундаментальний принцип змагальності процесу («Руїс-Матеос проти Іспанії» (Ruiz-Mateos v. Spain), заява №12952/87, п. 63), рішення у справі «Лазаренко та інші проти України» (№70329/12, п. 37), де суд наголосив, що принцип змагальності та принцип рівності сторін, які тісно пов'язані між собою, є основоположними компонентами концепції «справедливого судового розгляду» у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції.

Слід наголосити слухачам, що дотримання принципу змагальності є обов'язковим незалежно від виду судочинства, тому варто проаналізувати які положення Господарського процесуального кодексу, Цивільного процесуального кодексу, Кодексу адміністративного судочинства, Кримінального процесуального кодексу передбачають таку засаду.

Сутність принципу змагальності слід розглядати з урахуванням того, яким чином прийоми та методи судової полеміки дозволяють забезпечити практичну реалізацію такої засади в судовому процесі.

Окремо слід зупинитись на прийомах та методах які не доречно використовувати у судовій полеміці (такі як роз'яснення позиції, щодо якої немає впевненості у її достовірності чи дійсності, або щодо якої немає повного розуміння, спроби спростувати беззаперечні докази та обставини, надмірне використання іронії, сарказму, використання сумнівних або очевидно недопустимих доказів, ігнорування сильних доказів опонента, недоречне використання гумору, перехід на особистості, умисний відхід від предмету спору).

Щодо принципу офіційного з'ясування обставин справи, то слід звернути увагу слухачів, що це є специфікою адміністративного судочинства.

На відміну від принципу змагальності, за якого сторони мають свободу у наданні доказів і доведенні перед судом їх переконливості, суд в

адміністративному судочинстві наділений правом вживати передбачені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи, тобто передбачається активна роль суду при розгляді справи.

Також варто звернути увагу слухачів на той факт, що в адміністративному судочинстві саме суд в підготовчому провадженні роз'яснює учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи.

Зважаючи на особливості такого процесу, варто подискутувати щодо того, як активна роль суду може вплинути на обрану стратегію захисту, використання тих або інших прийомів судової полеміки.

Окремо слід звернути увагу і на принцип процесуального закону (окрім кримінального) «*jura novit curia*» («суд знає закони»), який полягає в тому, що:

- 1) суд знає право;
- 2) суд самостійно здійснює пошук правових норм щодо спору безвідносно до посилання сторін;
- 3) суд самостійно застосовує право до фактичних обставин спору (*da mihi factum, dabo tibi jus*).

Вказаний принцип, залежно від обставин справи, може надавати судовій полеміці особливого значення, оскільки помилка у правовій кваліфікації спірних правовідносин, може бути виправлена за допомогою майстерного володіння прийомами полеміки, які дозволяють переконати суд у правильності своєї позиції, незважаючи на помилки кваліфікації.

Проте, вказаний принцип має і визначені межі застосування і зі слухачами варто обговорити які саме, посилаючись на практику Європейського суду з прав людини та Верховного суду.

Так, у рішенні Європейського суду з прав людини «Гусєв проти України» від 14 січня 2021 року (скарга № 25531/12) було констатовано порушення права на справедливий суд через зміну судом правової кваліфікації позову, що призвело до відмови в його задоволенні. Європейський суд з прав людини вказав на відсутність чітких підстав для зміни правової кваліфікації позову апеляційним судом. До того ж внаслідок перекваліфікації в позові було відмовлено. Заявнику безпідставно не надали можливості подати відповідні докази та аргументи з огляду на зміну правової кваліфікації. Такі дії суду суперечать вимогам статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо: справедливості цивільного провадження; принципу змагальності судового процесу.

Принцип «*jura novit curia*», з одного боку, підлягає безумовному застосуванню: суд зобов'язаний застосувати правильні норми права, перекваліфікувавши позов, незалежно від посилань позивача. З іншого боку, перекваліфікуюючи позов за цим принципом, суд може порушити право на справедливий суд як щодо відповідача, так і щодо позивача. У таких умовах слід зважати на принцип змагальності та рівності сторін. **Сторін не можна позбавляти права на аргументування своєї позиції в умовах нової**

кваліфікації. Вказаний висновок викладено у Постанові Верховного суду по справі № 685/1008/20 від 02.11.2022.

Зі слухачами варто обговорити значення цього висновку для судової полеміки та дотримання принципу змагальності.

Завдання 1.

Підготуйте та виголосіть повідомлення на одну із запропонованих тем.

1. Принципи і засоби ведення судової полеміки
2. Морально-етичні та психологічні аспекти ведення судової полеміки.

Завдання для самостійної роботи до Теми 3:

Підготовка мультимедійних презентацій за темами:

1. Полемічні прийоми.
2. Принципи і засоби ведення полеміки.
3. З'ясування обставин по справі.

Індивідуальні завдання до Теми 3.

1. Підготувати есе за темою «Принципи змагальності сторін».
2. Підготувати есе за темою «Полемічні прийоми».

ТЕМА 4. СУДОВИЙ ДОПИТ. ДОПИТ СВІДКІВ У СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ

Практичне заняття № 4 – 2 год.

ПЛАН

Підготувати доповідь, тези доповіді за темою:

1. Основні принципи судового розгляду.
2. Види судового допиту.
3. Допит свідків.
4. Допит потерпілого.
5. Допит експерта.

Практичне заняття пропонується почати з вступу, присвяченому порядку здійснення судового розгляду. Варто звернутись до міжнародних засад здійснення судового процесу та наголосити на положеннях, які містяться у Висновку №11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо якості судових рішень», які передбачають, що розгляд справи в судовому засіданні повинен відповідати всім вимогам Європейської конвенції з прав людини, що гарантуватиме сторонам та суспільству дотримання мінімальних стандартів належним чином побудованого й справедливого судового процесу. Належний хід розгляду справи в судовому засіданні безпосередньо впливатиме на розуміння й сприйняття сторонами та суспільством ухваленого остаточного рішення. Це також повинно забезпечити суддю всіма елементами, необхідними для належної оцінки справи. Отже, належний розгляд справи в суді вирішальним чином позначається на якості судового рішення. Слухання в справі повинні проводитися щоразу, коли цього вимагає практика Європейського суду з прав людини. Прозорий і відкритий розгляд справи в судовому засіданні, а також дотримання принципів змагальності та рівності сторін є необхідними передумовами сприйняття рішення як належного як самими сторонами, так і громадськістю.

Проведення практичного заняття пропонується планувати таким чином: заслуховування доповідей слухачів з кожного питання з подальшим аналізом таких доповідей та формуванням висновків щодо кожного обговореного питання, вирішення практичних завдань.

Так, в ході дискусії, присвяченій першому питанню варто:

1. Проаналізувати засади судочинства такі як верховенство права, повага до честі і гідності, рівності усіх учасників судового процесу перед законом та судом, гласність та відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, змагальність сторін, диспозитивність, пропорційність, неприпустимість зловживання процесуальними правами та

проаналізувати значення судової риторики для практичної реалізації вказаних засад.

2. Проаналізувати стадії цивільного, адміністративного, господарського судочинства та види промов, як можуть проголошуватися на них.

Підготовче провадження, підготовче засідання. Слухачі, дискутуючи на тему, які промови можуть проголошуватись на підготовчому провадженні мають перш за все проаналізувати його завдання, а саме: остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу, з'ясування заперечень проти позовних вимог; визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів; вирішення відводів; вчинення інших дій з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті.

Слід запропонувати слухачам проаналізувати положення процесуального законодавства, які присвячені проголошенню промов у підготовчому провадженні та звернути увагу, що процесуальне законодавство не передбачає обов'язкового проголошення вступних судових промов у підготовчому провадженні, проте, як правило, суди заслуховують учасників справи задля досягнення цілей підготовчого провадження. Окрім того, на цій стадії активно проголошуються заяви, клопотання із процесуальних питань.

Доцільно зі слухачами провести розумовий штурм з приводу визначення того, що сприяє успішній участі у підготовчому засіданні, з урахуванням таких тез:

– *досконале вивчення матеріалів*, які підтверджують чи спростовують обставини, викладені у заявах по суті та інших матеріалів справи;

– *досконале розуміння предмету позову*, тобто матеріально-правової вимоги позивача до відповідача, щодо якої особа звертається до суду за захистом своїх прав чи інтересів, *та предмету спору* – об'єкту спірних правовідносин, матеріально-правового об'єкту, з приводу якого виник правовий конфлікт між позивачем і відповідачем;

– *досконале розуміння фактичних підстав позову*, тобто юридичних фактів, на яких ґрунтуються позовні вимоги позивача до відповідача та *правових підстав позову* – нормативно-правової кваліфікації спірних правовідносин, на яких ґрунтується позовна вимога позивача. Підстави позову визначають межі доказування, є гарантією прав відповідача на захист проти позову;

– *досконале розуміння процесуального законодавства*. Слухачі повинні усвідомити значущість процесуальних норм, оскільки на відміну від підготовки заяв по суті, участь у підготовчому засіданні нерідко вимагає певної імпровізації, коли, наприклад, необхідно надати швидко процесуальну відсіч щодо заявлених клопотань, заяв опонентами або щодо вчинення ними певних процесуальних дій. Без досконалого знання процесу це здійснити неможливо. Напроти, ґрунтовна обізнаність з процесуальними нормами надає

впевненості у своїй позиції та може впливати на обрання тих або інших прийомів полеміки задля належного захисту своїх тез;

– *тезисне формулювання своєї позиції та її аргументація*. Позиція має бути викладена простою та зрозумілою мовою, не повинна бути надмірно навантажена професійною термінологією, розрахунками тощо. Головна мета формулювання тезисів корелюється з метою підготовчого провадження – *остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог*.

Слухачі мають усвідомлювати особливе призначення підготовчого провадження, оскільки саме на цій стадії вчиняються процесуальні дії, які передують вирішенню спору по суті та які є необхідними для його правильного вирішення. Законодавець на його проведення передбачає більший строк, аніж для здійснення розгляду справи по суті.

Розгляд справи по суті. Слід наголосити слухачам, що завданням розгляду справи по суті є розгляд та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розподіл судових витрат.

Після опрацювання вказаних положень слід визначити види промов, які передбачені процесуальним законом для цієї стадії. Зокрема: вступне слово (вступна промова), питання опоненту, надання додаткових пояснень, проведення допиту, промови з процесуальних питань, промова в судових дебатах, репліка. Також варто зі слухачами визначити послідовність їх проголошення залежно від стадії судового розгляду.

Варто зупинитись на особливостях проведення допиту в судовому процесі, які визначені процесуальним законодавством (цивільним, адміністративним, господарським), а саме щодо:

1. Видів судового допиту: первинний, повторний, одночасний допит декількох свідків для з'ясування причин розходжень у їхніх показаннях, письмове опитування учасників справи.

2. Особливостей і порядку допиту сторін, третіх осіб, їх представників як свідків.

3. Особливостей і порядку допиту малолітніх та неповнолітніх осіб, осіб, які внаслідок хвороби, старості, інвалідності не можуть прибути до судового засідання.

Слід акцентувати увагу слухачів на те, що особливості проведення допиту визначаються залежно від виду судочинства, та в ході дискусії обговорити їх.

Так, наприклад, якщо в цивільному судочинстві допиту свідка передують подання клопотання про допит свідків на стадії підготовчого провадження, розгляд такого клопотання судом, постановлення ухвали про виклик свідків, то в господарському судочинстві сторони наділені правом подати нотаріально посвідчені заяви свідків, а виклик свідків здійснюється за ініціативою суду або за клопотанням учасника справи лише у разі, якщо обставини, викладені свідком у заяві, суперечать іншим доказам або викликають у суду сумнів щодо їх змісту, достовірності чи повноти.

Слухачам варто донести, що проведення допиту - складний та відповідальний процес, який вимагає належної підготовки щодо формування переліку питань, прогнозування можливих сценаріїв допиту, досудової роботи зі свідком (якщо це не свідок опонента).

Зі слухачами провести мозковий штурм щодо орієнтовного плану підготовки до допиту свідків, з урахуванням таких дій:

1. Детальне вивчення матеріалів справи. Особливо варто звернути увагу на предмет та підстави позову. Обставини, які має повідомити свідок мають стосуватись предмета та підстав позову.

2. Аналіз доказів, наявних в матеріалах справи.

3. Підготовка клопотання про виклик свідків або підготовка заяви свідка (якщо це господарський процес).

4. Подання клопотання про проведення допиту свідка в режимі відеоконференції, у випадку необхідності.

5. Визначення обставин, які може підтвердити або спростувати свідок.

6. Визначення переваг і ризиків допиту конкретного свідка.

7. Визначення плану допиту. Формування питань.

8. Прогнозування та опрацювання можливих питань зі сторони опонента.

9. Проведення попередньої зустрічі зі свідком.

10. Пояснення свідку простою, зрозумілою мовою суть спору, значення його показань. Пояснення свідку меж допиту. Свідок має розуміти предмет спору та значення своїх показань для його правильного вирішення.

11. Заслуховування вільної доповіді свідка, поставлення питань свідку.

12. Співставлення показань свідка з іншими доказами по справі.

13. Поставлення уточнюючих запитань, за необхідності.

14. Остаточне прийняття рішення про доцільність виклику свідка.

15. Робота з підготовкою свідка до судового процесу (попередження про необхідність взяти з собою документи (паспорт, замітки тощо), пояснення процедури допиту тощо).

При цьому, слухачі мають в ході обговорення цього питання вказати вимоги закону, що ставляться до показань свідка. Зокрема, свідок може надавати показання лише про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини, або які ґрунтуються на повідомленнях інших осіб. На підставі показань свідків не можуть встановлюватися обставини (факти), які відповідно до законодавства або звичаїв ділового обороту відображаються (обліковуються) у відповідних документах. Законом можуть бути визначені інші обставини, які не можуть встановлюватися на підставі показань свідків. Показання свідка, що ґрунтуються на повідомленнях інших осіб, не беруться судом до уваги. При цьому, Кримінальним кодексом України передбачена кримінальна відповідальність за введення суд в оману. Свідок має бути обізнаний зі вказаними положеннями.

Слухачі мають бути обізнані щодо заборонених прийомів роботи зі свідками. Так, на занятті слід наголосити про заборону здійснювати вплив на свідка, направлений на викривлення, спотворення показань, замовчування обставин, що мають значення для правильного вирішення спору, примушення надавати завідомо недостовірні відомості, заборону ставити навідні питання, створювати умовні жести чи знаки для визначення свідком відповіді на питання.

Зі слухачами варто обговорити, що допит свідка - це процесуальна дія, яка завжди відбувається у офіційній обстановці, що впливає на емоційний стан людини та, як правило, викликає надмірне хвилювання, напруження, розгубленість. В свою чергу, це може негативно позначитись і на змісті самих показань, що варто враховувати при допиті свідка.

Слухачам слід нагадати, що нормами процесуального законодавства передбачається можливість проведення допиту свідка в режимі відеоконференції поза межами суду, що на сьогоднішній день активно використовується у судових процесах. Відсутність необхідності перебувати у залі судових засідань може полегшити емоційний стан свідка та більш його розташувати до надання показань.

Зі слухачами варто також обговорити тактику поведінки, коли все ж таки надмірне хвилювання свідка може свідчити про його неготовність давати показання (такі прийоми як поставлення питань загального характеру, наприклад щодо самопочуття, роботи, життя свідка тощо, пропозиція надати склянку води, застосування гумору, якщо це відповідає обстановці та буде доречним, вживання заспокійливих фраз).

Що стосується допиту свідка сторони опонента, то зі слухачами слід визначити його особливості: допит повинен мати цілеспрямований, активний, наступачий, жорсткий, але коректний характер. Серед слухачів доцільно провести опитування щодо того, які полемічні прийоми варто застосовувати при допиті свідка опонента та чому, варто дослідити такі прийоми як «заковтування гачка», атака питаннями, негайне спростування неправдивих свідчень тощо).

Варто слухачам наголосити на необхідності фіксації показань свідка, наприклад шляхом здійснення звукозапису, або отримання звукозапису засідання в суді та подальшого аналізу показань свідка після закінчення судового засідання та їх зіставлення з іншими матеріалами справи.

При розгляді питання щодо допиту експерта варто акцентувати увагу слухачів, що в цивільному, господарському та адміністративному процесі суд має право за заявою учасників справи або з власної ініціативи викликати експерта для надання усних пояснень щодо його висновку. Слід врахувати, що допит експерта відбувається одночасно з дослідженням його висновку. Тобто, допит експерта нерозривно пов'язаний із самим висновком експерта, що обумовлює і специфіку такого допиту.

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з

метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. Судова експертиза призначається у випадку необхідності застосування спеціальних знань у іншій сфері, аніж право. Тому питання які ставляться експерту не можуть стосуватись правових питань.

Слухачам варто наголосити на необхідності перед допитом свідка дослідити висновок експертизи та нормативно-правові акти, якими керувався експерт при проведенні експертизи. Слід робити аналіз висновку на предмет того, чи складений він з дотриманням вимог і порядку, встановленого чинним законодавством. У випадку виявлення порушень, слід сформулювати питання таким чином, щоб відповіді на них надавали в подальшому можливість стверджувати про недопустимість такого доказу. Доречним буде наведення прикладів таких питань. У випадку виявлення порушень, допущених експертом доцільно використовувати прямі питання з можливими варіантами відповіді «Так/ні».

При формулюванні питань слід не виходити за межі висновку експерта, в іншому випадку експерт позбавляється обов'язку надавати відповіді на такі питання або суд може зняти вказане питання.

Слухачі мають розуміти, що від якості складеного висновку, практичного досвіду та професійної досвідченості експерта залежить врахування такого висновку в якості допустимого доказу. Тому, якщо висновок подається стороною, а не складається на підставі ухвали суду, то варто з особливим прискіпуванням його перевіряти, для того щоб не було підстав для зайвого допиту експерта та можливості його дискредитуванням опонентом.

Слід наголосити слухачам, що при обранні тактики проведення допиту слід враховувати вік, стать, стан здоров'я, інтелектуальні здібності свідка, його налаштованість на надання показань. Важливим є і визначення правильної послідовності питань.

В аспекті дослідження питання допиту в кримінальному судовому процесі слід проаналізувати його специфічні риси:

1. Характер допиту – він має на меті не пошук інформації, а вже підтвердження обставин у суді, встановлені в ході досудового слідства.

2. Короткочасність – допит на досудовому слідстві може займати тривалу кількість часу, натомість допит свідка в судовому процесі обмежений часом судового засідання.

3. Віддаленість від часу вчинення кримінального правопорушення – допитуваний може з часом забувати певний обсяг інформації, особливо деталі.

4. Обмеженість у виборі тактичних прийомів.

Завдання 1.

Підготуйте та виголосіть повідомлення на одну із запропонованих тем.

1. Послідовність допиту свідків.

2. Особливості допиту експерта в суді.

Завдання 2.

Підготуйте опитувальники для допиту свідка, потерпілого, експерта.

Завдання для самостійної роботи до Теми 4:

Підготовка мультимедійних презентацій за темами:

1. Основні принципи судового розгляду.
2. Види судового допиту.

Індивідуальні завдання до Теми 4.

Підготувати есе за вказаною темою.

Примітка: завдання для самостійної та індивідуальної роботи доводяться до відома курсантів (студентів, слухачів) на початку вивчення дисципліни.

ТЕМА 5. ВСТУПНА СУДОВА ПРОМОВА. ВИСТУП У СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ

Практичне заняття № 5 – 2 год.

План

Підготувати доповідь, тези доповіді за темою:

1. Вступна промова.
2. Зміст вступної промови.
3. Цілі ефективної вступної промови.
4. Про початок промови. Коротке відтворення справи.
5. Тривалість вступної промови.
6. Тактичні завдання вступної промови.

Проведення практичного заняття пропонується організувати таким чином: заслуховування доповідей слухачів з кожного питання з подальшим аналізом таких доповідей та формуванням висновків щодо кожного обговореного питання, вирішення практичних завдань.

Методи навчання, які доцільно використовувати на практичному занятті: опитування, діалог, дискусія, мозковий штурм, пояснення, демонстрація прикладів.

На початку заняття доцільно запропонувати слухачам визначити положення процесуальних кодексів, які гарантують можливість стороні виступити зі вступною промовою та стадію судового процесу, на якій суд заслуховує вступні промови (судове засідання розгляду справи по суті, перше судове засідання у спрощеному провадженні).

Так, процесуальними кодексами, передбачено, що після відкриття судового засідання на стадії розгляду справи по суті та вчинення інших необхідних процесуальних дій, суд заслуховує вступне слово учасників справи, що власне і є вступною промовою.

Отже, фактично вступна промова проголошується після проведення підготовчого провадження. І слухачі мають розуміти, що на цій стадії суд вже обізнаний із змістом заяв по суті, предметом доказування.

Положення кодексів конкретизують, що у вступному слові учасники справи в усній формі стисло викладають зміст та підстави своїх вимог і заперечень щодо предмета позову, надають необхідні пояснення щодо них.

Отже, зміст вступної промови та її проголошення мають відповідати таким вимогам.

Зі слухачами варто обговорити, що під час підготовки до вступної промови, учасник справи має справу вже не тільки з власними заявами по суті, але і з тими, які були подані іншими учасниками справи, з доказами, наявними в матеріалах справи. Розгляд справи по суті є вирішальною стадією і закон, за

загальним правилом, не передбачає можливості подання нових доказів, зміну підстав чи предмету позову на цій стадії. Як правило, всі дії достатні та необхідні для правильного вирішення справи вже здійснені. Тому, головною метою розгляду справи по суті є з'ясування обставин справи та дослідження доказів.

Це означає, що учасник справи, володіє достатнім обсягом інформації по справі, і, відповідно, може проаналізувати сильні та слабкі місця своєї правової позиції.

З урахуванням вказаного, доцільно провести мозковий штурм з приводу того, що на думку слухачів має містити вступна промова та яка її мета. Цей прийом є необхідним для усвідомлення слухачами, що судова промова - це результат складної індивідуальної інтелектуальної роботи, що містить творчу складову.

В ході дискусії варто врахувати такі практичні рекомендації:

1. Бездоганне знання матеріалів – запорука якісної судової промови.
2. Промова має містити план її проголошення та містити структуру: вступ, основна частина (предмет позову, фактичні та правові підстави позову, або заперечення щодо них), висновок.
3. Промова має містити зміст та підстави своїх вимог або заперечень щодо предмета позову.
4. Промова має бути складена відповідно до правил аргументації (теза-аргумент-демонстрація).
5. Промова повинна бути стислою, зрозумілою, чіткою, не містити повторень, викладення думок має бути логічно послідовним. Якщо не вдається простою і зрозумілою мовою пояснити суть спору та шляхи його розв'язання, слід пересвідчитись у розумінні своєї позиції та її правильності взагалі.
6. Промова повинна бути зрозумілою та легкою для сприйняття.
7. Судова вступна промова за часом проголошення не повинна бути тривалою. У деяких випадках (як правило в судах касаційної інстанції) головуючий встановлює регламент промов та обмежує їх тривалість до 3-4 хвилин.
8. Метою вступної промови є донести суть спору (фактичні обставини справи), зміст своєї правової позиції, за допомогою якою здійснюється захист порушених чи оспорюваних прав чи інтересів (правові підстави позову). Промова повинна мати спрямованість на утвердження своєї позиції, оскільки проголошення вступних промов – це судова полеміка, де відбувається конкуренція двох протилежних позицій, де в подальшому суд обирає ту, яка є більш переконливою з урахуванням вимог процесуального законодавства. Отже ціль вступної промови – переконання у правильності своєї позиції.
9. Промова має бути обґрунтована, переконлива, логічна.
10. Послідовність викладу позиції. Вважається, що найбільш вдалою є формула за якою найсильніші тези та аргументи зазначаються на початку та в кінці промови.

Окремо слід приділити увагу особливостям вступних промов в суді

апеляційної чи касаційної інстанції. Досить розповсюдженою помилкою є те, що учасники справи намагаються повторити свої промови з попередньої інстанції. Це є хибною стратегією тому що, перш за все варто вектор промови слід спрямувати на доведення обставин, які є підставою для скасування судових рішень (неповне з'ясування судом обставин справи, що мають значення для справи, недоведеність обставин справи, що мають значення для справи, що суд вважав встановленими, невідповідність висновків суду обставинам справи, неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права, не застосування висновків Верховного суду і т.д.).

При обговоренні питання вступної промови в кримінальному процесі слід звернути увагу слухачів, що така промова застосовується не часто та не є обов'язковою. Але, цей же час вона є потужним інструментом як для сторони захисту, так і для сторони обвинувачення, яким не потрібно нехтувати, оскільки право на проголошення вступної промови покликане якнайкраще забезпечити принцип змагальності, де як сторона обвинувачення, так і сторона захисту можуть висловити свої позиції щодо обставин справи та подальшого розгляду справи. Вступні промови дозволяють судді визначити суть правових позицій сторін та зрозуміти стратегію захисту обвинуваченого, і навпаки обґрунтування позиції сторони обвинувачення.

Для формування практичних навичок підготовки вступних промов слухачам пропонуються практичні завдання.

Завдання 1.

Підготуйте судову промову обвинувача за такою фабулою кримінальної справи.

Сьомін зайшов до Данилова. Той попередив, що в квартирі знаходиться Митюхін, який раніше неодноразово вимагав у нього та в інших підлітків гроші, а при відмові – бив. Сьомін не зайшов у квартиру, а спустився вниз. Згадавши, що в нього є ніж і, вважаючи, що в разі присікувань Митюхіна він зможе захистити себе, вирішив повернутись. Митюхін дійсно почав чіплятися, ударив Сьоміна в коридорі, вимагаючи 5 тис. грн.. Коли Сьомін прийшов на кухню, туди ж попрямував і Митюхін, погрожуючи і вимагаючи гроші, вдарив Сьоміна ногою по руках, кулаком у скроню. Прохання Данилова й Ожигіна припинити побиття Сьоміна ні до чого не призвели. Митюхін одягнув рукавиці та сказав, що коли Сьомін не дістане гроші, то пожалкує, що народився, і з загрозливим виглядом посунув на нього. Не чекаючи нових ударів, Сьомін вихопив з кишені ніж і ударив ним Митюхіна в живіт, спричинивши тяжкі тілесні ушкодження, що викликали смерть.

Завдання 2.

Напишіть текст захисної промови за запропонованою фабулою, підготуйтеся до її усного виголошення.

Волошин, який систематично пиячив протягом 10 років і ображав дружину, вкотре прийшов додому п'яним. Як завжди, він почав її ображати,

вдарив у голову. Через систематичне знуцання чоловіка у Волошиної виник стан сильного душевного хвилювання і вона вдарила його в груди ножем, яким у цей момент чистила огірок. Ніж ушкодив серце, чоловік помер. Волошину засуджено за умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання. Захисник оскаржив вирок, вважаючи, що злочин вчинено в стані неосудності.

Завдання для самостійної роботи до Теми 5.

Підготовка мультимедійних презентацій за темами:

1. Вступна промова. Зміст вступної промови.
2. Цілі ефективної вступної промови.

Індивідуальні завдання до Теми 5.

1. Підготувати есе за темою «Про початок промови. Коротке відтворення справи».

Примітка: завдання для самостійної та індивідуальної роботи доводяться до відома курсантів (студентів, слухачів) на початку вивчення дисципліни.

ТЕМА 6. ВИСТУП У СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ СПРАВИ ПО СУТІ

Практичне заняття № 6 – 4 год.

План

Підготувати доповідь, тези доповіді за темою:

1. Як виступати і як правильно поводити себе в суді.
2. Хто може стати учасником судового процесу.
3. Як правильно поводитися в суді і як себе вести не можна. Що в суді категорично заборонено робити.
4. Чому не можна зловживати процесуальними правами. Що, коли і як говорити в суді.
5. План судової промови. Як зробити промову ефектною.

Проведення практичного заняття пропонується організувати таким чином: заслуховування доповідей слухачів з кожного питання з подальшим аналізом таких доповідей та формуванням висновків щодо кожного обговореного питання, вирішення практичних завдань.

Методи навчання, які доцільно використовувати на практичному занятті: опитування, діалог, дискусія, брейншторм, пояснення, демонстрація прикладів.

На початку заняття доцільно запропонувати слухачам визначити положення процесуальних кодексів, які регулюють питання, які охоплюються темою заняття та обговорити їх.

В ході практичного заняття слухачам слід донести важливість безумовного знання та дотримання правил поведінки в суді для юриста.

Окремо слід проаналізувати наслідки та відповідальність для учасника процесу за недотримання таких правил.

Слід обговорити, що, в розумінні процесуальних кодексів, вважається зловживанням процесуальними правами та звернути увагу на те, що принцип заборони зловживання процесуальними права властивий всім видам судочинства та відповідає положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Варто наголосити, що перелік дій, що можуть бути визнані як зловживання процесуальними права не є вичерпним. Суд, залежно від обставин справи, може визнати процесуальні дії чи бездіяльність учасників процесу як зловживання своїми процесуальними правами.

Тому слід проаналізувати актуальні висновки Верховного Суду, присвяченому цьому питанню, зокрема:

1. Щодо неотримання судових повідомлень поштою обвинуваченим:

«...Обставина, що засуджений не отримував судові повідомлення, що надсилалися на вказану ним адресу, тобто не виявляв бажання прийти до поштового відділення для отримання судових повідомлень, та продовж майже півроку не цікавився станом розгляду його касаційної скарги і є проявом такого зловживання.» (ухвала Верховного суду від 30 травня 2018 року у справі № 676/7346/15-к).

2. Щодо зловживання права на залучення перекладача, коли у цьому насправді немає потреби.

У постанові Верховного суду від 19 лютого 2019 року у справі № 236/1798/16-к сказано, що «...при вирішенні питання про залучення перекладача визначальною є впевненість суду, що обвинувачений дійсно не володіє, або недостатньо володіє державною мовою...»

3. Щодо використання образливої лексики.

Так, у постанові у справі № 199/6713/14-ц Велика Палата Верховного суду вказала, що «...нецензурна лексика, образливі та лайливі слова чи символи, зокрема для надання особистих характеристик учасникам справи, іншим учасникам судового процесу, їх представникам і суду (суддям), не можуть використовуватися ні в заявах по суті справи чи заявах із процесуальних питань, інших процесуальних документах, ні у виступах учасників судового процесу та їх представників...».

«...Апеляційний суд встановив, що апеляційна скарга на ухвалу суду першої інстанції містить образливі висловлювання щодо судді, які не відповідають стилю спілкування, у діловому мовленні, що використовується в офіційному спілкуванні (між установами, окремою особою і установою, між посадовими особами тощо), по своїй суті виходить за межі нормальної, коректної та легітимної критики, що неприпустимо при оформленні апеляційної скарги. Такі дії є виявом неповаги до суду, і подання такої апеляційної скарги є зловживанням скаргником його процесуальним правом, невиконанням обов'язку керуватися завданням цивільного судочинства...»
Постанова Верховного суду по справі № 274/4944/20 від 29.06.2022 року.

«...14. Велика Палата Верховного Суду звертає увагу на те, що саме з метою виконання завдання адміністративного судочинства сторона у справі має користуватися процесуальними правами, сприяючи тим самим суду у здійсненні правосуддя. Отож, якщо особа здійснює певну процесуальну дію не з цією метою, а для досягнення інших цілей (зокрема, образити, принизити учасників судового процесу, їхніх представників, суд, виявити до них і до їхніх дій власні негативні емоції), така особа виходить за межі дійсного змісту відповідного процесуального права, тобто зловживає ним. Правова система має бути спроможною ефективно захистити себе від цих дій. І саме на такий захист спрямовані заходи, які суд застосовує через зловживання учасником судового процесу процесуальними правами. Відповідні заходи передбачені у частинах третій і четвертій статті 45, частині восьмій статті 139, частині першій статті 144, пункті 5 частини першої статті 145, статті 149 КАС України.

15. Дії учасників судового процесу та їхніх представників мають не лише за формою, але й за змістом відповідати завданню адміністративного судочинства. Зміст права на справедливий суд несумісний зі свідомим виявом учасником судового процесу чи його представником неповаги до честі, гідності, репутації іншого учасника, представника, суду тощо. Тому суди не повинні розглядати справи, в яких особа, яка ініціювала судовий процес, використовує її процесуальні права на шкоду іншим учасникам судового процесу й інтересам...». Постанова Великої Палати Верховного суду по справі № 9901/23/21 від 07.04.2021.

4. Щодо неявки у судові засідання.

«...Позивач, будучи ініціатором судового розгляду справи, позивач насамперед має активно, не зловживаючи, використовувати власні процесуальні права. При цьому визначальними процесуальними обов'язками позивача є забезпечення представництва власних інтересів при розгляді адміністративної справи. Велика Палата Верховного Суду залишила без змін ухвалу Верховного Суду у складі колегії Касаційного адміністративного суду, якою цей суд залишив позов без розгляду на підставі частини п'ятої статті 205 КАС України у зв'язку з повторною неявкою позивача в судове засідання без повідомлення суду причин неявки та неподанням заяви про розгляд справи за його відсутності...» (Постанова Великої Палати Верховного суду від 10.04.2018 по справі № 800/482/17).

5. Щодо подання завідомо безпідставних заяв про відвід.

«...Залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню господарського судочинства, зокрема, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, спрямованих на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення(пункт 1 частини другої статті 43 ГПК України)...». Ухвала Великої Палати Верховного суду від 02.03.2021 по справі № 910/17048/17.

6. Щодо подання скарг на судові рішення, які не підлягають оскарженню.

«...Встановлення у процесуальному законі переліку ухвал суду першої інстанції, що не підлягають апеляційному оскарженню окремо від рішення суду стосовно суті спору, є розумним обмеженням, що має на меті запобігти зловживанням процесуальними правами, які призводять до невинуватених зволікань під час розгляду справи, та забезпечити такий розгляд впродовж розумного строку. Велика Палата Верховного Суду вважає цю мету легітимною. Обмеження права на апеляційне оскарження ухвал окремо від рішення щодо суті спору є передбачуваним, оскільки чітко регламентоване процесуальним законом. Звертаючись з апеляційною скаргою на ухвалу суду, що за законом не може бути окремо оскаржена в апеляційному порядку, учасник справи може спрогнозувати безперспективність такого оскарження...» Ухвала ВП ВС від 17.10.2018 по справі № 750/14127/17.

7. Щодо кваліфікації тих чи інших дій як зловживання правами.

«...Суд може визнати зловживанням процесуальними правами конкретні дії учасників справи, що свідчать про невиконання процесуальних обов'язків. Кваліфікація тих чи інших дій як зловживання правами здійснюється судом з огляду на обставини справи та, з урахуванням мети, яку переслідував учасник справи...». Постанова від 04.08.2020 по справі № 183/6913/16(2-а/183/43/17).

8. Подання завідомо безпідставних позовів штучного характеру.

«...У разі подання позивачем завідомо безпідставного позову у спорі, який має очевидно штучний характер, або у разі штучного об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи суд з метою виконання завдання цивільного судочинства вправі за клопотанням учасника справи або за власною ініціативою самостійно роз'єднати позовні вимоги та розглянути кожен з заявлених вимог окремо...». Постанова ВС по справі № 695/319/19 від 01.06.2022 року.

Після аналізу вище вказаних правових висновків слід дослідити можливі юридичні наслідки такої поведінки учасника справи:

Повернення клопотання, заяв, у тому числі позовних заяв.

Залишення позову без розгляду, у випадку систематичної неявки до судового засідання.

Застосування заходів процесуального примусу.

Покладення на сторону судових витрат повністю незалежно від результатів вирішення спору.

Після дослідження питань, присвячених поведінці в суді та принципу «заборони зловживання процесуальними правами» слід перейти до обговорення питання порядку проголошення судових промов.

Слухачі мають навести своє бачення щодо застосування прийомів судової риторики під час проголошення промови, але, у будь-якому випадку, слід звернути увагу на такі вимоги до учасника судового процесу, який проголошує промову:

1. Щодо зовнішнього вигляду учасника судового процесу. Слід обговорити, що на думку слухачів є неприйнятним у зовнішньому вигляді учасників справи та наголосити на таких вимогах до зовнішнього вигляду як акуратність, охайність, стриманість, діловий стиль одягу, значення першого враження.

2. Щодо постави учасника судового процесу. Використання закритих жестів, таких як схрещення ніг, рук, сутулість може вказувати на невпевненість у своїй позиції, психологічну неготовність до участі в судовому засіданні, що може позначитись на сприйнятті інформації, яку проголошує такий учасник, і, навпаки, природне положення тіла, розправлені плечі, рівна спина є невербальним знаком готовності до спору та впевненості у своїй позиції. Варто продемонструвати можливі варіанти положення учасників справи та сприйняття інформації залежно від цього.

3.

4. Адвокати та прокурори мають дотримуватись правил професійної етики. Учасники судового процесу мають дотримуватись загальноприйнятих етичних норм поведінки.

5. Дотримання вимог стійкості, взаємоповаги, принциповості, тактовності, коректності.

6. Емоційний інтелект. Слід акцентувати, що судовий процес, як правило відбувається за складного психоемоційного клімату, тому вміння володіти своїми емоціями є необхідною навичкою для учасника судового процесу. Особливо важко емоціями контролювати під впливом надмірного професійного навантаження, на фоні провокацій опонента або попередніх професійних невдач, професійного вигорання. Слід наголосити на необхідності звертати увагу на появу психологічних, фізичних, професійних симптомів вигорання та реагування на них. Варто обговорити які заходи можуть допомогти поверненню до врівноваженого психоемоційного стану (правильний розподіл робочого часу, спорт, наявність особистого життя «життя поза роботою», робота з психологами тощо). При цьому варто наголосити на важливому значенні емоційного інтелекту (EQ) особливо для прокурорів та адвокатів, який включає в себе такі складові як проактивність – вміння самовладання у несприятливій ситуації, та асертивність - наявність внутрішньої волі та сили, достатньої для відстоювання своєї позиції без порушення меж іншої особи, не піддаючись впливу зовнішніх несприятливих чинників чи оцінок.

7. Бездоганне володіння діловою українською мовою та культура мовлення. Мова має бути чистою. Недопустимим є використання слів-паразитів, мовних штамтів, русизмів. Не зайвим буде наведення прикладів слів та словосполучень, притаманних юридичній сфері, від надмірного використання яких слід утриматись. При складенні промови слід дотримуватись офіційно-ділового стилю. Зі слухачами варто стисло обговорити особливості такого стилю.

8. Техніка проголошення. Слід обговорити засоби, за допомогою яких промова набуває такої характеристики як рельєфність та переконливість, зокрема: висота тону, сила звуку, темп мови, тембру голосу, інтонація.

При цьому звернути увагу й на використання пауз – як засіб за допомогою якого підкреслюються найважливіші тези промови та надається час на осмислення проголошеної фрази. Слід визначити види пауз: фізіологічні (необхідні для здійснення подиху, логічні (для переходу до іншої частини промови), психологічні (для осмислення почутого). Доцільно звернути увагу на доцільність застосування пауз у випадку необхідності відновити втрачену увагу аудиторії. Також, при підготовці промови варто позначити на її письмовій версії найважливіші речення або словосполучення, де слід зробити логічний наголос або змінити висоту тону при проголошенні промови.

Для кращого розуміння засобів техніки проголошення, пропонується взяти за приклад частину реальної сучасної судової промови та продемонструвати вказані прийоми під час її проголошення. За результатом

промови визначити вплив техніки проголошення на сприйняття інформації та формування загального враження від промови. Слухачам варто запропонувати самостійно визначити які та як мають застосуватись засоби техніки проголошення у даній промові.

До опрацювання пропонується частина взірцевої судової промови прокурора відділу Дніпропетровської обласної прокуратури Семенюка О. В. у судових дебатах у кримінальному провадженні за обвинуваченням громадянина П. у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч.1 ст. 263, ч. 3 ст. 262, п. 1 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 15, п. 13 ч. 2 ст. 115, ст. 348 КК України.

«...За сукупністю викладеного П. обвинувачується у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 348, п. 1 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 262, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 15, п. 13 ч. 2, ст. 115 КК України, а саме: вбивство двох працівників правоохоронного органу у зв'язку з виконанням цими працівниками службових обов'язків, розбій з метою викрадення вогнепальної зброї, поєднаний з насильством, небезпечним для життя і здоров'я, носіння, зберігання, придбання бойових припасів без передбаченого законом дозволу та закінчений замах на вчинення вбивства, тобто умисного протиправного заподіяння смерті іншій людині, вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство.

Шановний суд! Шановні присяжні! В Україні з квітня 2014 року та станом на вересень 2016 року тривала антитерористична операція на сході держави. Під час бойових дій постійно гинули як мирні люди, так само військові. Про це ми кожного дня дізнавались з сухих хронік та зведень з місць боїв. Як під час будь-якого військового конфлікту, локального чи глобального, деякі загальнолюдські цінності, у тому числі цінність людського життя, змінює свою вартість. Незважаючи на буремні події на сході країни, ми з вами жили та живемо у мирному місті, де люди, хоча війна зовсім поруч, мріють про мир, добробут, своє здоров'я та здоров'я своїх дітей, щасливе майбутнє. Ми з вами не повинні забувати, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Це не лише слова, процитовані з Основного Закону, – це підґрунтя для існування будь-якого розвиненого та цивілізованого суспільства. Проте П. про це забув, точніше не забув, а вирішив, що можливо серед білого дня у центрі мільйонного мегаполісу протиправно напасти та вбити двох захисників правопорядку, забрати їх службову зброю, замахнутися на життя ще одного добропорядного громадянина з великої літери, піддати небезпеці оточуючих. Він зухвало поклав на одну шальку терезів життя трьох людей, а на іншу – свої незаконні, злочинні, одномоментні інтереси. І цинічно вважав, що друга переважить. Чи можливо уявити, що такі дії залишаться безкарними? Відповім, ні, так не буде, за таким зухвальством та цинізмом однозначно йде передбачене законом покарання. Але про це трохи згодом. Під час судового розгляду кримінального провадження, на мою думку, повно та всебічно

досліджені обставини вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення, як результат, знайшли своє підтвердження подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини) та винуватість П. у його вчиненні, так само інші обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні...»

9. Влучне застосування риторичних фігур, фігур мови, таких як риторичні питання, ствердження, оклики, заперечення, застосування гіпербол, епітетів, антитез, евфемізмів та інші).

10. Чітке викладення інформації. Застосування приблизних даних, не точних суджень може свідчити про недостатній професійний рівень особи, що проголошує промову, невпевненість у власній позиції, в результаті чого така промова втрачає переконливість.

11. Неприпустимість суцільного читання промови, оскільки в такому випадку утримувати увагу учасників судового процесу практично неможливо.

Для закріплення отриманих знань пропонуються для вирішення практичні завдання.

Завдання 1.

Напишіть текст захисної промови та обвинувальної промови, підготуйтеся до її усного виголошення.

Завдання для самостійної роботи до Теми 6:

1. Підготовка мультимедійної презентації за темою: «План судової промови. Як зробити промову ефектною».

Індивідуальні завдання до Теми 6.

1. Підготувати есе за темою «Як правильно поводитися в суді і як себе вести не можна. Що в суді категорично заборонено робити.»

***Примітка:** завдання для самостійної та індивідуальної роботи доводяться до відома курсантів (студентів, слухачів) на початку вивчення дисципліни.*

ТЕМА 7. СУДОВІ ДЕБАТИ

Практичне заняття № 7 – 2 год.

План

Підготувати доповідь, тези доповіді за темою:

1. Судовий процес.
2. Судова полеміка.
3. Функції, зміст і структура судових дебатів.
4. Вимоги до ведення судових дебатів.

Практичне заняття пропонується почати з надання характеристики стадії судових дебатів у різних видах судочинства.

Варто звернути увагу слухачів, що судові дебати – це процесуальна стадія судового процесу, в якій сторони формують остаточні висновки про переконливість та правильність своєї позиції та хибність позиції опонента, за результатами розгляду судом їх заяв по суті, встановлених обставин справи та безпосереднього дослідження доказів. Головне завдання учасника справи підтвердити, що ті тези, які були проголошені у вступних промовах знайшли своє підтвердження в ході судового розгляду справи.

В господарському, адміністративному, цивільному судочинстві учасники справи, як правило обмежуються лише коротким висновком про те, що вони підтримують свої позовні вимоги та просять задовольнити їх у повному обсязі, або навпаки наголошують, що позовна заява є необґрунтованою, а тому просять відмовити у її задоволенні у повному обсязі.

Дійсно, така позиція може бути цілком виправданою, але слід наголосити слухачам, що рішення про зміст промови в судових дебатах, слід приймати з урахуванням індивідуальних особливостей кожної судової справи. Наприклад, у справах, що містить значну кількість матеріалів та яка слухалась протягом тривалого часу доцільним буде підготувати більш змістовну промову.

Варто наголосити слухачам, що особливого значення промова у судових дебатах набуває у кримінальному процесі, хоча закон не містить жодних вимог щодо змісту, структури та завдань обвинувальної промови прокурора, захисної промови адвоката.

Зі слухачами доцільно провести дискусію з приводу того, які характерні риси та особливості мають судові промови сторони обвинувачення та сторони захисту.

Підготовка до судової промови в дебатах вимагає творчого підходу, оскільки, учасник справи, що буде її проголошувати самостійно визначає послідовність викладення інформації, її зміст, тривалість. Тому варто провести розумовий штурм з приводу визначення того, що на думку слухачів має містити ідеальна промова в судових дебатах сторони захисту та сторони

обвинувачення та, які чинники впливають на її зміст.

Варто звернути увагу на такі складові промови як вступ, викладення фактичних обставин кримінального правопорушення, кваліфікація кримінального правопорушення, її обґрунтування, аналіз досліджених судом доказів, характеристика особи обвинуваченого, пропозиції щодо виду та міри покарання, вирішення цивільного позову, обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, правові висновки Верховного суду, висновок. У захисній промові варто також акцентувати увагу на допущені процесуальні порушення в ході досудового слідства.

Слухачам варто наголосити про те, що промова має ґрунтуватись виключно на тих доказах, що були безпосередньо досліджені судом. При оцінці доказів у судовій промові варто акцентувати увагу не тільки на тому, які обставини вони підтвердили чи спростували, а й на відповідності їх стандартам доказування (належність, допустимість).

При визначенні функцій судових дебатів слід обговорити такі як: систематизація досліджених обставин та доказів в ході судового слідства, формування власних висновків сторін з приводу доведення чи не доведення, обставин, що входили до предмету доказування, обґрунтування своєї позиції нормами чинного законодавства, спростування позиції опонента, наголошення на обставинах, які мають визначальне значення для правильного вирішення справи, наголошення на обставинах, які мають бути враховані при ухваленні вироку.

Слід наголосити увагу слухачів на тому, що до судових дебатів у кримінальному судочинстві не слід ставитись формально, саме на цій стадії принцип змагальності реалізовується повною мірою.

Також варто проаналізувати вимоги статті 364 Кримінального процесуального кодексу, якими регламентується проведення судових дебатів.

При обговоренні питання тривалості промови, слід звернути увагу, що суд не може обмежувати у часі проголошення промови учасника судових дебатів, проте сама промова має не виходити за межі кримінального провадження.

Стадія судових дебатів передбачає проголошення судової промови та репліки – короткого завершального висловлювання. Проте, проголошення репліки не є обов'язковим та застосовується учасником справи на його розсуд залежно від обставин справи.

Серед прийомів судової полеміки, на які доцільно звернути увагу слухачів в контексті теми заняття слід виокремити такі як переконання, доведення позиції опонента до абсурду, зіставлення суб'єктивної позиції опонента з об'єктивними обставинами справи, згода з певною частиною позиції опонента та одночасною її критикою, перебільшення або применшення, звернення до авторитетної думки (наприклад до правових позицій Верховного суду, Європейського суду з прав людини), заперечення неправдивої тези фактами (доказами), критика доказів опонента.

Завдання 1.

Підготуйте та виголосіть повідомлення на одну із запропонованих тем.

1. Функції судових дебатів.
2. Риторичні особливості судової полеміки.
3. Специфіка судового мовлення.
4. Етичні аспекти судових дебатів.

Завдання 2.

Підготуйтеся до судових дебатів за питаннями прав національних меншин та збереження навколишнього середовища.

Завдання 3.

Сформулюйте кілька назв промов, які могли б зацікавити вашу аудиторію, на загальну тему: а) освіта; б) гроші; в) мораль; г) здоров'я; д) релігія; е) природа. Сформулюйте і запишіть мету кожної з промов.

Проаналізуйте, як змінюватиметься проблематика вашої промови на тему «Освіта» в залежності від аудиторії: а) абітурієнти, б) батьки абітурієнтів, в) викладачі університету, г) економісти, д) політики, е) зарубіжні гості.

Завдання для самостійної роботи до Теми 7:

1. Підготовка мультимедійної презентації за темою: «Функції, зміст і структура судових дебатів».

Індивідуальні завдання до Теми 7.

1. Підготувати есе за темою: «Вимоги до ведення судових дебатів».

Примітка: завдання для самостійної та індивідуальної роботи доводяться до відома курсантів (студентів, слухачів) на початку вивчення дисципліни.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Основні нормативні акти та судові рішення:

1. Конституція України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (укр/рос). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.
3. Кримінальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
5. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.
6. Закон України «Про Вищий антикорупційний суд». Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text>.
7. Про прокуратуру. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
8. Про Національну поліцію. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
9. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text>.
10. Правила адвокатської етики. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>.
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07 листопада 2019 року у справі № 9901/324/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85775709>.
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07 квітня 2021 року у справі № 9901/23/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96669462>.
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08 липня 2021 року у справі № 9901/235/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98728792>.
14. Висновок №11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо якості судових рішень». URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf.
15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Салов проти України» (заява №65518/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428#Text.

16. Рішення Європейського суду з прав людини «Руїс-Матеос проти Іспанії» (Ruiz-Mateos v. Spain), заява №12952/87. URL: <https://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/ruiz-mateos-protiv-ispanii-ruiz-mateos-v-spain-postanovlenie-evropejskogo-suda/>

17. Рішення Європейського суду з прав людини рішення у справі «Лазаренко та інші проти України» (№70329/12, п. 37). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c40#Text.

18. Ухвала ККС ВС від 30 травня 2018 року у справі № 676/7346/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74440103>.

19. Постанова Великої Палати Верховного Суду № 199/6713/14-ц від 13.03.2019. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80854817>.

20. Постанова Верховного суду по справі № 274/4944/20 від 29.06.2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105167749>.

21. Постанова Великої Палати Верховного суду від 10.04.2018 по справі № 800/482/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103133042>.

22. Ухвала Великої Палати Верховного суду від 02.03.2021 № 910/17048/17 (12-85 гс 20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95866721>.

23. Ухвала Великої Палати Верховного суду від 17.10.2018 № 750/14127/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78011432>

24. Постанова Верховного суду від 04.08.2020 справа № 183/6913/16 (2-а/183/43/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90783776>.

Навчальні посібники, інші дидактичні та методичні матеріали:

1. Правова риторика: навчальний посібник для студентів вузів / О. Б. Олійник – К. : Кондор, 2010. – 166 с.

2. Рогожкин О. В. Риторика: загальна, судова, оперативна: підруч. для студ. і курсантів юрид. спец.: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Рогожкин; Донец. юрид. ін-т. – Вид. 2-ге, допов. – Донецьк: Донецький юридичний інститут МВС України, 2012. – 298 с.

3. Збірник промов прокурорів у судових дебатах, 2021 -с.39-40.

3. Судова риторика: навчальний посібник для студентів вузів / В. В. Молдован. – К. : Кондор, 2010. – 496 с.

4. Сучасна ділова риторика: навч. посіб. / О. Б. Олійник. – К. : Кондор, 2010. – 166 с.

5. Юридична риторика: теорія і практика: навчальний посібник для студентів вузів / О. Б. Олійник, В. В. Молдован. – К. : Кондор, 2009. – 213 с.

6. Белякова В. Риторичні фігури в ораторському мистецтві / В. Белякова // Завуч. – 2002. – Жовт. (№ 29) . – С.1-16.

7. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі: монографія / Національний педагогічний ун-т ім. Михайла Драгоманова / Н. Б. Голуб. – Черкаси: Брама-Україна, 2008. – 400с.

8. Гончарова О. Давньогрецька риторика як теоретичний дискурс. Аристотель: від метатеорії до інструменталістської теорії риторики /

О. Гончарова // *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* – 2008. – № 4. – С.26-31.

9. Каньоса П. С. Риторика: навч. посіб. / П. С. Каньоса; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г., 2011. – 207 с.258

10. Коваленко С. М. Сучасна риторика: навч.-практ. посіб. / С. М. Коваленко. – Т.: Мандрівець, 2007. – 184с.

11. Кравець Л. Риторика як класична основа системи освіти європейських народів / Л. Кравець // *Рідні джерела.* – 2000. – № 4. – С. 12-18.

12. Куньч З. Й. Українська риторика: історія становлення і розвитку: навч. посіб. / Зоряна Куньч; Нац. ун-т «Львів. політехніка». –Л.: Вид-во Львів. політехніки, 2011. – 248 с.

13. Лузік Е. В., Ільїна Т. В. Риторика: майстерність переконання: Навч. посібник / Е. В. Лузік, Т. В. Ільїна. – К. : НАУ, 2005. – 83с.

14. Мацько Л. Вітчизняна риторика / Л. Мацько, О. Мацько // *Дивослово.* – 2002. – № 12. – С.20-25.

15. Мацько Л. Риторика Стародавньої Греції і Стародавнього Риму/ Л. Мацько, О. Мацько // *Дивослово.* – 2002. – № 1. – С.33-40.

17. Олійник О. Ораторське мистецтво юриста: теорія та практика: навчальний посібник для студентів вузів / О. Олійник. – К.: Кондор, 2009. – 208 с.

18. Олійник О. Б. Прокурорська риторика: підручник для студентів вузів / О. Б. Олійник. – К.: Алерта, 2008. – 304 с.

19. Олійник О. Прокурорська риторика як комплексна міждисциплінарна наука / О. Олійник // *Вісник Національної академії прокуратури України.* – 2008. – № 1. – С.106-111.

20. Олійник О. Прокурорська риторика: різновиди та структура / О. Олійник // *Юриспруденція: теорія та практика.* – 2008. – № 7. – С.2-8.

21. Олійник О. Професійна риторика прокурора на етапі попереднього слухання справи / О. Б. Олійник // *Юриспруденція: теорія та практика.* – 2009. – № 11. – С. 2-7.

22. Олійник О. Б. Риторика прокурора у судових дебатах. Обвинувальна промова / О.Б. Олійник // *Юриспруденція: теорія та практика.* – 2009. – № 12. – С.2-8. 259.

23. Олійник О. Юридична риторика як теоретична і прикладна наука: реалії та перспективи розвитку / О. Олійник // *Право України.* – 2010. – № 11. – С. 229-233.

24. Ораторське мистецтво: навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вузів / ред. Н.П. Осипова. – Х.: Одіссей, 2007. – 144 с.

25. Павлицев О. Ораторське мистецтво – невід'ємна частина правосуддя / О. Павлицев // *Закон і бізнес.* – 2004. – 1-10 трав. (№ 18). – С. 10.

26. Практикум до курсу «Риторика»: Робочий зошит /С. К. Хаджирадева (уклад.). – О. : Фенікс, 2004. – 120с.

27. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навчальний посібник для студентів вузів / В.М. Вандишев. – К.: Кондор, 2006. – 263 с.

28. Риторика: навчальний посібник для студентів вузів / Л. С. Спанатій. – К.: Ін Юре, 2008. – 144 с.
29. Риторика: навчальний посібник для студентів вузів / Н. А. Колотілова. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 231 с.
30. Сивачук Н. П. Академічна риторика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Сивачук Н. П., Снігур І. М., Санівський О. М.; [за 260 заг. ред. канд. пед. наук. проф. Н. П. Сивачук] ; Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини, Ін-т філології та сусп.-вознав., Наук.- дослід. лаб. «Театр слова». – Умань: Сочінський, 2013. – 374 с.
31. Спанатій Л. С. Риторика: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Л. С. Спанатій. – К.: Ін Юре, 2008. – 143с.
32. Сучасна риторика: навчально-практичний посібник / С. М. Коваленко. – Тернопіль: Мандрівець, 2007. – 183 с.
33. Факультативний курс з української мови. Риторика / М. В. Микитюк. – Х.: Основа, 2007. – 188 с.
34. Харченко Ю. В. Політична риторика в діалозі «Схід – Захід»: соціально-філософський аналіз: дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Харченко Ю. В.; Національний авіаційний ун-т. – К., 2008. – 210 арк.
35. Ясинок М.М., Д.М. Ясинок. Судові дебати: право, психологія, риторика: наук.-практ. посібн. Вид.3-тє, доповн. І переробл. Київ: Алерта, 2023. 176 с.

Монографії, статті та інші наукові видання:

1. Берназюк Я. Міжнародні стандарти дотримання принципу змагальності в судовому процесі.
URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/149910-mizhnarodni-standarti-dotrimannya-printsipu-zmagalnosti-v-sudovomu-protsesi>
2. Василевська Т. Е. Етика державних службовців і запобігання конфлікту інтересів: навч.- метод. матеріали. Національна академія державного управління при Президентові України. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Navch_Posybniky/9fc4fff6-cce5-4afd-bf70-2e3854c59ab4.pdf.
3. Василевська Т. Е., Саламатов В. О., Марушевський Г. Б. Етика державного управління : підручник. URL: <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/Etika-derzhavnogo-sluzhbovtsya.pdf>.
4. Маленький Ф. Навіщо юристу потрібен емоційний інтелект і як останній може зарадити в судовому процесі? <https://zib.com.ua/ua/141206.html>
5. Поплавська Н. М. Полемісти. Риторика. Переконування (Українська полемічно-публіцистична проза кінця XVI – початку XVII ст.). Монографія / Н. М. Поплавська. – Т. : ТНПУ, 2007. – 379 с.
6. Пророк В. Зловживання учасниками справи процесуальними правами у практиці Великої Палати Верховного суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prorok_23_04_2021.pdf

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Поняття судової риторики.
2. Виникнення й еволюція судової риторики.
3. Особливості підготовки судової промови у період ХІХ-ХХ ст.
4. Судове красномовство видатних судових риторів (охарактеризуйте кожного з зазначенням їх видатних промов).
5. Професійна етика як самостійна галузь етичної науки. Види професійної етики та їх гуманістична спрямованість.
6. Сутність юридичної етики. Особливості професії юриста.
7. Структура, види та джерела професійної етики юриста.
8. Надайте визначення судової етики. Етичні норми полеміки.
9. Етичні основи судочинства.
10. Надайте визначення різновидам спеціалізації юридичної етики.
11. Розвиток та закріплення міжнародних принципів (стандартів) суддівської етики.
12. Визначення полемічних прийомів (мета, стратегії переконання опонента).
13. Принципи і засоби ведення полеміки.
14. Надайте визначення змагальності сторін. Міжнародні стандарти принципу змагальності судового процесу.
15. Коректні прийоми (методи) ведення суперечок.
16. Офіційне з'ясування обставин по справі під час судового засідання.
17. Надайте визначення основним принципам судового розгляду.
18. Зазначте основні види судового допиту.
19. Надайте визначення перехресного та шахового допиту учасників судового розгляду.
20. Надайте визначення повторного та додаткового допиту учасників судового розгляду.
21. Особливості допиту свідків під час судового засідання.
22. Особливості допиту потерпілого під час судового засідання.
23. Особливості допиту експерта під час судового засідання.
24. Поняття вступної промови.
25. Визначте зміст вступної промови.
26. Надайте визначення основним цілям ефективної вступної промови.
27. Короткий зміст початку вступної промови (відтворення справи).
28. Тривалість вступної промови та її тактичні завдання.
29. Виступ у судовому засіданні, етичні норми поведження учасників судового розгляду в суді.
30. Надайте вичерпний перелік осіб, які можуть стати учасниками судового процесу.
31. Правила етичного поведження учасників судового розгляду в суді. Перелік дій які категорично заборонено робити в суді.

32. Надайте визначення переліку дій, які можуть бути визнані судом зловживанням процесуальними правами.

33. Перелік санкцій, які виникають під час зловживання своїми процесуальними правами.

34. Визначення плану судової промови (вступна, основна та завершальна промова).

35. Приклади судової промови (як зробити промову ефектною).

36. Визначення судового процесу та його основні принципи.

37. Визначення судової полеміки.

38. Спір між процесуальними противниками в судових дебатах (наведіть приклади).

39. Надайте визначення функції та змісту і структура судових дебатів.

40. Вимоги до ведення судових дебатів (компетентність, докладність, адекватність, об'єктивність, конструктивність, завершеність).

41. Надайте визначення сторін в судових дебатах.

Навчальне видання

Костюк Тетяна Василівна

СУДОВА РИТОРИКА

Методичні рекомендації до практичних занять (для здобувачів першого рівня вищої освіти зі спеціальності 081 «Право» 4 курсу денної форми навчання Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти)

Редактор, оригінал-макет, дизайн –
А. В. Самотуда, С. В. Лобань

Підписано до друку 28.11.2023. Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура – Times.
Обл.-вид. арк. 2,94. Ум. друк. арк. 2,73.

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 6054 від 28.02.2018